

Keywords: training, preparation of the chiefs of state border guard service detachments.

Відомості про автора

Журавльов Вадим Валентинович, кандидат психологічних наук, доцент, докторант Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, м. Хмельницький, Україна.

Zhuravliov, Vadym V. Ph.D. in psychology, associate professor, doctoral candidate of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytsky, Ukraine.

E-mail: zhuravliov067@ukr.net

Отримано 17 червня 2016 р.
Рецензовано 22 червня 2016 р.
Прийнято 29 червня 2016 р.

УДК 159.95

Захаренко Л.М.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НЕГАТИВНОЇ АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ З ТИПОМ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН

Захаренко Л.М. Взаємозв'язок негативної агресивності особистості з типом міжособистісних відносин. У статті представлено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку негативної агресивності курсантів з їхнім типом міжособистісних відносин у процесі їхньої професійної підготовки. Встановлено значний потенціал агресивної мотивації в курсантів ($p=0,000$). Зі зростанням рівня негативної агресивності курсантів прямо зростають показники непрямої агресії ($p\leq 0,01$). У міжособистісних відносинах курсанти із високим рівнем агресивної мотивації схильні до проявів фізичної агресії; курсанти із середнім рівнем агресивної мотивації – непрямої агресії. Курсанти із низьким рівнем агресивної мотивації не схильні до вираження вербальної агресії в міжособистісному спілкуванні. Кореляції кількісних показників негативізму та типів міжособистісних відносин курсантів відсутні.

Ключові слова: професійна підготовка, негативна агресивність, рівень агресивної мотивації, міжособистісні відносини.

Захаренко Л.М. Взаимосвязь негативной агрессивности личности с типом межличностных отношений. В статье представлены результаты эмпирического исследования взаимосвязи негативной агрессивности курсантов с их типом межличностных отношений в процессе профессиональной подготовки. Установлен значительный потенциал агрессивной мотивации у курсантов ($p=0,000$). С ростом уровня негативной агрессивности курсантов прямо возрастают показатели непрямої агрессии ($p\leq 0,01$). В межличностных отношениях курсанты с высоким уровнем агрессивной мотивации склонны к проявлениям физической агрессии; курсанты со средним уровнем агрессивной мотивации – непрямої агрессии. Курсанты с низким уровнем агрессивной мотивации не склонны к выражению вербальной агрессии в межличностном общении. Корреляции количественных показателей негативизма и типов межличностных отношений курсантов отсутствуют.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, негативная агрессивность, уровень агрессивной мотивации, межличностные отношения.

Постановка проблеми. Проблема агресивності особистості знаходиться у центрі уваги вчених різних гуманітарних наук. Кожна особистість повинна мати певний рівень наступальних (агресивних) тенденцій у поведінці як вияву власної активності, що є одним із поширених

способів вирішення проблемних питань, які викликають стан психоемоційного напруження. Вміння людини контролювати прояви агресивності конструктивно впливає на взаємодію, а відсутність активних наступальних проявів призводить до пасивності, залежності поведінки людини від впливу навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній літературі дослідженню проблеми психометричного вимірювання рівня агресивності особистості присвячено дисертаційне дослідження О.Г. Шестакової (2011). Згідно з результатами вченої агресивність як цілісне багатоконпонентне відносно стійке утворення має подвійну природу: 1) позитивна агресивність (готовність активно і наполегливо захищати свої інтереси, впевненість у собі, схильність до активного самовираження і самореалізації); 2) негативна агресивність (вербальна та фізична агресія, негативізм, непрямая агресія). На думку вченої, психометрично рівень агресивності вимірюється [3].

Ми дотримуємося думки науковця І.С. Мазоха (2008) щодо розгляду агресивності як «стійкої властивості особистості» [1], яка містить емоційний, когнітивний, поведінковий, спонукальний, контрольний-регулюючий елементи, комбінація яких характеризує певний тип агресивності. Зважаючи на те, що рівень агресивності особистості є одним із чинників професійної агресивності фахівців (Є.В. Тополов, 2011) [2], дослідження негативної агресивності курсантів та особливостей її проявів у міжособистісному спілкуванні з оточуючими зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті – емпіричне дослідження взаємозв'язку негативної агресивності курсантів з їхнім типом міжособистісних відносин у процесі професійної підготовки.

Завдання дослідження:

- 1) психометрично виміряти рівень негативної агресивності курсантів;
- 2) виявити розбіжності негативної агресивності в курсантів з різними рівнями агресивної мотивації;
- 3) визначити ступінь і характер взаємозв'язку показників негативної агресивності та типів міжособистісних відносин.

У дослідженні взяли участь 40 курсантів чоловічої статі, які навчаються на 2 курсі Національної академії внутрішніх справ за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» освітньо-кваліфікаційного ступеня «бакалавр». Використані методики: «Діагностика показників і форм агресії» А. Басса і А. Дарки (в адаптації К.А. Осницького), «Діагностика міжособистісних відносин» (Т. Лірі). Методи статистичної обробки та інтерпретації даних: описова статистика, t -критерій Стьюдента, χ^2 -критерій Крускала-Уоліса, коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Рівень агресивності курсантів визначався за допомогою методики «Діагностика показників і форм агресії» А. Басса і А. Дарки (адаптація К.А. Осницького), призначеної для діагностики агресивних і ворожих реакцій, рівня агресивної мотивації. Виходячи із завдання нашого дослідження, за допомогою вказаної методики визначено:

- 1) показники негативної агресивності, до яких належать:
 - фізична агресія (використання фізичної сили проти іншої людини);
 - вербальна агресія (вираження негативних почуттів через форму (сварка, крик, вереск) чи через зміст словесних відповідей (погрози, прокляття);
 - непрямая агресія (агресія, непрямая спрямована через іншу людину (злісні плітки, жарти) і агресія без направленості (тупання ногами, стук кулаками, гримання дверима тощо);
 - негативізм (опозиційна манера поведінки, спрямована проти авторитетів чи керівництва (від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв, правил і законів));
- 2) загальний індекс агресивності (визначають сумарні показники за шкалами «фізична агресія», «вербальна агресія» і «непрямая агресія»);

3) рівень агресивної мотивації (визначають сумарні показники за шкалами «фізична агресія», «вербальна агресія» і «роздратованість» як схильність до прояву негативних почуттів (запальність, грубість, образливість, різкість) при найменшому збудженні).

Згідно із поставленим завданням у дослідженні використовувалися лише отримані показники негативної агресивності (вербальна агресія, негативізм, фізична агресія, непрямая агресія), рівня агресивної мотивації та загального індексу агресивності. Отримані дані представлені у *табл. 1*.

Таблиця 1

Показники шкал негативної агресивності, загального індексу агресивності та рівня агресивної мотивації курсантів

Не	На	Фа	Ва	Р	ІА	РАМ
3,03±1,53	4,68±1,75	5,85±1,92	7,70±2,36	4,13±1,91	5,15±1,49	14,60±3,76

Примітка: Не – негативізм; На – непрямая агресія; Фа – фізична агресія; Ва – вербальна агресія; ІА – загальний індекс агресивності; РАМ – рівень агресивної мотивації

Відповідно до отриманих даних показники за шкалами «негативізм» (3,03±1,53) та «фізична агресія» (5,85±1,92) завищені, решта показників знаходяться у межах норми.

Згідно з К.А. Осницьким про наявний потенціал агресії особи свідчить показник рівня агресивної мотивації, що більший за показник індексу загальної агресивності. Порівняння середніх значень рівня агресивної мотивації (14,60±3,76) та загального індексу агресивності (5,15±1,49), проведене за допомогою *t*-критерію Стьюдента, дозволило статистично встановити наявність значного потенціалу агресивної мотивації у курсантів ($t=18,395$; $p=0,000$). Отже, для поведінки курсантів характерний певний рівень наступальних (агресивних) тенденцій як вияву власної активності.

Для визначення діапазону рівня агресивної мотивації використовувались правило «трьох сігм», згідно з яким 97,8% значень ознаки знаходиться в діапазоні $M \pm 2\delta$. Отримані межі низького, середнього та високого рівнів агресивної мотивації курсантів: $10,83 \leq M \leq 18,05$. Відповідно до отриманих даних курсантів було поділено на три групи за показником рівня агресивної мотивації: високий (7 осіб), середній (22), низький (11).

З метою визначення відмінностей у рівнях агресивної мотивації курсантів було проведено порівняльний аналіз середніх значень отриманих показників із застосуванням χ^2 -критерію Крускала-Уоліса (*табл. 2*).

Як видно із представлених у *табл. 2* даних, найнижчі показники негативної агресивності притаманні курсантам із низьким рівнем агресивної мотивації, найвищі – із середнім та високим рівнями.

Найвищі показники негативної агресивності за шкалами «фізична агресія» ($\chi^2 = 11,316$; $p=0,001$; $\chi^2 = 12,727$; $p=0,002$), «вербальна агресія» ($\chi^2 = 5,632$; $p=0,020$; $\chi^2 = 7,022$; $p=0,030$), «негативізм» ($\chi^2 = 5,849$; $p=0,016$; $\chi^2 = 8,130$; $p=0,005$) характерні для курсантів із середнім та високим рівнями агресивної мотивації. Відмінності за даними шкалами у курсантів з середнім і високим рівнями агресивної мотивації відсутні. Найвищий показник за шкалою «непрямая агресія» встановлено у курсантів із високим рівнем агресивної мотивації ($\chi^2 = 21,586$; $p=0,000$). Наявний сильний позитивний зв'язок між рівнем агресивної мотивації та показником за шкалою «непрямая агресія» ($\chi^2 = 11,444$; $p=0,001$; $\chi^2 = 9,910$; $p=0,002$; $\chi^2 = 21,586$; $p=0,000$): зі збільшенням рівня агресивної мотивації прямо зростають показники непрямої агресії.

Отже, курсанти із високим і середнім рівнями агресивної мотивації найбільш схильні до вираження негативної агресивності вербально (за допомогою слів) та шляхом застосування фізичної сили. Зі зростанням рівня агресивної мотивації курсанти більш схильні до непрямого вираження агресії.

Таблиця 2

Відмінності показників негативної агресивності курсантів з різними рівнями агресивної мотивації (χ^2 -критерій Крускала-Уоліса)

Показники негативної агресивності	Рівні агресивної мотивації			Відмінності		
	Низький	Середній	Високий	1-2	2-3	1-3
Фізична агресія	4,27±1,42	6,27±1,67	7,00±2,00	11,316***	0,201	12,727**
Непряма агресія	3,09±0,94	4,73±1,28	7,00±1,29	11,444***	9,910**	21,586***
Негативізм	1,91±1,51	3,32±1,46	3,86±0,69	5,849*	0,576	8,130*
Вербальна агресія	6,18±2,27	8,14±2,23	8,71±1,98	5,632*	0,151	7,022*

Примітка: * p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01; ***p ≤ 0,001

За допомогою методики «Діагностика міжособистісних відносин» (Т. Лірі) шляхом самооцінки визначено переважаючий тип та емоційне забарвлення міжособистісних відносин курсантів. Відповідно до отриманих даних у процесах міжособистісного сприйняття курсанти дружелюбні та домінуючі. Узагальнені дані щодо представленості типів міжособистісних відносин курсантів представлені у *табл. 3*.

Таблиця 3

Середнє значення і стандартне відхилення показників типів міжособистісних відносин

Типи міжособистісних відносин	$M \pm \sigma$	M_o	Min	Max
Авторитарний	7,55 ± 2,94	8	0	11
Незалежний	6,55 ± 2,17	8	0	8
Агресивний	7,03 ± 2,66	8	0	12
Недовірливий	4,98 ± 2,18	5	1	8
Покірний	6,35 ± 3,21	3	0	13
Залежний	5,53 ± 2,28	4	1	8
Доброзичливий	7,58 ± 3,01	7	2	13
Альтруїстичний	4,78 ± 3,38	4	0	10

Примітка: жирним виділені пріоритетні типи міжособистісних відносин.

Як видно із даних *табл. 3*, загалом у міжособистісному спілкуванні курсантів найбільше проявляються доброзичливий (7,58 ± 3,01), авторитарний (7,55 ± 2,94) та агресивний (7,03 ± 2,66) типи ставлення до оточуючих, найменше – альтруїстичний тип (4,78 ± 3,38), недовірливий (4,98 ± 2,18). Такі типи проявляються у відповідних варіантах міжособистісної поведінки курсантів: найбільше характерні домінування, конформізм, консерватизм, найменше – чуйність та скептицизм.

Загалом для більшості курсантів характерна низька (3–5 балів) та помірна емоційна вираженість міжособистісних відносин (7–8 балів), що характеризує їхню поведінку як адаптивну. Відсутність балів, що досягають рівня 14–16, свідчить про соціальну адаптованість поведінки курсантів.

Авторитарний і агресивний типи, що відображають тенденцію до лідерства і домінування, незалежність думки, готовність у конфлікті відстоювати власну точку зору, можуть мати високу ступінь виразності (11–12 балів). Найбільший ступінь виразності міжособистісних відносин характерний покірному (13 балів) і доброзичливому типам (13 балів) міжособистісних відносин курсантів, що вказує на здатність до підкорення старшому (керівнику) і схильність до компромісів.

Отже, у міжособистісних відносинах курсанти прагнуть домінувати, відстоювати власну точку зору, можуть йти на компроміс.

Отримані дані щодо типів міжособистісних відносин курсантів з різними рівнями агресивної мотивації подані у *табл. 4*.

Таблиця 4

Показники за типами міжособистісних відносин курсантів з різним рівнем агресивної мотивації

Типи міжособистісних відносин	Рівні агресивної мотивації					
	Високий		Середній		Низький	
	M_o	$M \pm \sigma$	M_o	$M \pm \sigma$	M_o	$M \pm \sigma$
Авторитарний	6	7,57 ± 2,94	8	7,55 ± 2,94	8	7,55 ± 1,51
Незалежний	8	5,43 ± 3,05	7	6,91 ± 2,11	8	6,55 ± 2,09
Агресивний	8	6,29 ± 4,19	8	7,18 ± 2,42	7	7,18 ± 2,10
Недовірливий	2	5,14 ± 2,61	3	5,27 ± 2,10	3	4,27 ± 3,35
Покірний	3	6,43 ± 3,78	5	6,36 ± 3,13	10	6,27 ± 1,70
Залежний	3	4,57 ± 2,23	4	6,05 ± 2,48	7	5,09 ± 2,96
Доброзичливий	3	6,86 ± 4,26	7	7,68 ± 2,70	7	7,82 ± 2,79
Альтруїстичний	6	3,86 ± 3,34	4	5,05 ± 3,74	3	4,82 ± 1,51

Примітка: жирним виділені головні типи міжособистісних відносин, що відповідають певному рівневі агресивної мотивації.

Як видно із даних, представлених у *табл. 4*, курсанти із високим рівнем агресивної мотивації найчастіше обирають авторитарний (7,57 ± 2,94), доброзичливий (6,86 ± 4,26) та покірний (6,43 ± 3,78) типи міжособистісних відносин, що мають низьку (3 бали) та помірну (6 балів) емоційну вираженість. Доброзичливий тип може сягати високої емоційної виразності (11 балів), інші два типи – екстремальної виразності (13 балів).

Надання курсантами із високим рівнем агресивної мотивації пріоритетності доброзичливому та покірному типам міжособистісних відносин свідчить про їх схильність до підкорення, вибір доброзичливого та авторитарного типів – про самолюбство, авторитарність.

Отже, курсанти з високим рівнем агресивної мотивації у міжособистісних відносинах проявляють доброзичливість, домінантність, здатність до підпорядкування (підкорення), самолюбство.

Курсанти із середнім та низьким рівнями агресивної мотивації віддають перевагу авторитарному, доброзичливому та агресивному типам міжособистісних відносин, для яких характерна помірна емоційна вираженість (7–8 балів). Надання такими курсантами переваги авторитарному та агресивному типам міжособистісних відносин вказує на наявну тенденцію до домінування, а поєднання доброзичливого та агресивного типів – на боротьбу мотивів самоствердження і афіліації. Авторитарному типу міжособистісних відносин курсантів обох груп та альтруїстичному типу міжособистісних відносин курсантів із середнім рівнем агресивної мотивації притаманні екстремальні показники емоційної виразності (14 балів).

Значно може вплинути на міжособистісне спілкування з оточуючими (ускладнити чи покращити) той факт, що курсанти із середнім рівнем агресивності мотивації найбільш схильні до проявів альтруїзму, а курсанти із низьким рівнем агресивної мотивації найменш схильні до підозрливості.

Отже, курсанти із середнім та низьким рівнями агресивної мотивації у міжособистісних відносинах з оточуючими впевнені у собі, наполегливі, схильні до співпраці. Курсанти із середнім рівнем агресивної мотивації проявляють доброзичливість, домінування, альтруїзм, прагнуть самоствердитися. Курсанти із низьким рівнем агресивної мотивації – доброзичливі,

відкриті у спілкуванні, яке будують на основі довірливих емоційно значущих відносин та у якому прагнуть домінувати.

Результати дослідження взаємозв'язку негативної агресивності та типів міжособистісних відносин курсантів відповідного до рівня агресивної мотивації представлені у *табл. 5*.

Таблиця 5

Кореляційні взаємозв'язки показників негативної агресивності та типів міжособистісних відносин курсантів з різними рівнями агресивної мотивації (*r*-коефіцієнт кореляції Пірсона)

Негативна агресивність \ Типи відносин	Авторитарний	Залежний	Доброзичливий
Високий рівень			
Непряма агресія	-0,440	-0,870*	-0,879**
Фізична агресія	0,284	0,749	0,822*
Середній рівень			
Непряма агресія	0,523*	0,139	0,305
Низький рівень			
Вербальна агресія	-0,559	-0,160	-0,664*

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Відповідно до представлених табличних даних існують кореляційні взаємозв'язки показників негативної агресивності (крім негативізму) із певними типами побудови міжособистісних відносин.

Зі зростанням у курсантів із високим рівнем агресивної мотивації підкореності чи дружелюбності у міжособистісних взаємостосунках зменшуються показники їхньої негативної агресивності, що виражаються як непрямо спрямована агресія та агресія без направленості. Зростання рівня емоційної вираженості доброзичливого типу міжособистісних відносин даних курсантів прямо призводить до збільшення фізичної агресії.

Курсанти із середнім рівнем агресивності, які проявляють владність у владно-лідуючому типі міжособистісних відносин, схильні до вираження непрямої агресії. Зростання емоційної вираженості міжособистісних відносин курсантів із низьким рівнем агресивної мотивації при доброзичливому типі побудови міжособистісних значно зменшує вірогідність проявів вербальної агресії.

Висновки:

1. Курсанти мають значний потенціал агресивної мотивації. У міжособистісному спілкуванні з оточуючими курсанти не схильні проявляти опозиційну манеру поведінки, спрямовану проти авторитетів чи керівництва, для них характерні домінування, конформізм, консерватизм.

2. Негативну агресивність курсанти проявляють у різних типах міжособистісних відносин. Курсанти із високим рівнем агресивної мотивації у залежному та доброзичливому типах міжособистісних відносин не схильні проявляти непряму агресію, однак у доброзичливому типі міжособистісних відносин можуть проявити фізичну агресію.

3. Курсанти із середнім рівнем агресивності схильні до вираження непрямої агресії при авторитарному типі міжособистісних відносин. Курсанти із низьким рівнем агресивності не схильні до проявів вербальної агресії при доброзичливому типі побудови міжособистісних стосунків.

Перспективи подальших досліджень. Встановлена тенденція до зростання непрямої агресії зі збільшенням рівня негативної агресивності курсантів потребує подальших емпіричних

досліджень, зокрема щодо позитивної агресивності курсантів, їхньої реалізованості/потенційності у професійному та особистісному житті.

Список використаних джерел

1. Мазоха І.С. Індивідуально-психологічні особливості агресивності особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук ; спец. : 19.00.01 «Заг. психологія, історія психології» / І.С. Мазоха. – Одеса, 2008. – 23 с.
2. Тополов Є.В. Професійна агресивність особистості : монографія / Є.В. Тополов. – К. : ВД «Слово», 2011. – 400 с.
3. Шестакова Е.Г. Агрессивность в структуре личности: интегративный подход : автореф. дисс. ... канд. психол. наук спец. : 19.00.01: «Общ. психология, психология личности, история психологии» / Е.Г. Шестакова. – Пермь, 2011. – 21 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Mazokha I.S. Indyvidual'no-psykholohichni osoblyvosti ahresyvnosti osobystosti : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk ; spets. : 19.00.01 «Zah. psykholohiya, istoriya psykholohiyi» / I.S. Mazokha. – Odesa, 2008. – 23 s.
2. Topolov Ye.V. Profesiyna ahresyvnist' osobystosti : monohrafiya / Ye.V. Topolov. – K. : VD «Slovo», 2011. – 400 s.
3. Shestakova E.G. Agressivnost' v strukture lichnosti: integrativnyj pohod : avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk spec. : 19.00.01: «Obshh. psihologija, psihologija lichnosti, istorija psihologii» / E.G. Shestakova. – Perm', 2011. – 21 s.

Zakharenko, L.M. Relationships between negative aggressiveness and types of interpersonal relations. *The article presents the research results on negative aggressiveness in interpersonal communication. The sample was made up of 40 male sophomores of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine. The instruments used included A. Bass and A. Darka 'Assessment of aggression indicators and forms' (adapted by K.A. Osnytski) and T. Leary 'Interpersonal diagnosis of personality'.*

The investigation found the presence of significant potential for aggressive motivation in students ($p = 0.000$). The respondents had high scores on 'negativism' and 'physical aggression' scales with the scores on other scales within normal limits. The cadets with high and low aggressive motivation were shown to differ on the 'physical aggression', 'verbal aggression' and 'negativism' scales. As negative aggressiveness grew, the levels of indirect aggression grew, too ($p = 0.01$).

The priority types of interpersonal relationships of students with high aggressive motivation were authoritarian, friendly and submissive types. The respondents of middle and low aggressive motivation chose authoritarian, friendly and aggressive types of interpersonal relations.

Correlations between quantitative indicators of students' negativism and types of interpersonal relations were absent. Physical aggression ($r = 0.822$) and indirect aggression ($r = -0.870$) strongly correlated with friendly interpersonal relationships type; the indirect aggression ($r = -0.879$) strongly correlated with the submissive type of interpersonal relationships in students with high aggressive motivation. The respondents with middle aggressive motivation expressed indirect aggression in the authoritarian interpersonal relationships ($r = 0.523$). The students with low aggressive motivation avoided expressing verbal aggression in the friendly interpersonal relationships type ($r = -0.664$).

Keywords: *negative aggressiveness, level of aggressive motivation, interpersonal relationships.*

Відомості про автора

Захаренко Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна.

Zakharenko, Lyudmila, PhD, Senior Research Fellow, Scientific Laboratory on Psychological Support, National Academy of Internal Affairs, Kiev, Ukraine.

E-mail: zakharenko-luda@ukr.net

Отримано 3 жовтня 2016 р.
Рецензовано 6 жовтня 2016 р.
Прийнято 10 жовтня 2016 р.